

Умови здійснення авторських прав

О.П. Міщенко

приватний нотаріус

Науковий керівник:

І.А. Безклубий

доктор юридичних наук,

професор кафедри

цивільного права,

Київський національний

університет імені Тараса

Шевченка

У статті проаналізовано основні наукові підходи до вирішення питання про умови здійснення суб'єктивних авторських прав. Переосмислено логічні засади та структуру домінуючої в науці цивільного права концепції умов здійснення авторських прав. Запропоновано власну систему умов, що ґрунтується на взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних чинників.

В статье проанализированы основные научные подходы к решению вопроса об осуществлении субъективных авторских прав. Переосмыслены логические основы и структура доминирующей в науке гражданского права концепции условий осуществления авторских прав. Предложена собственная система условий, которая основывается на взаимосвязи объективных и субъективных факторов.

The article analyzes the main scientific approaches to the implementation of subjective copyrights. The author reconsiders the logical framework and structure of the dominant science in the civil law concept of copyright terms, offering its own system of such an environment, which is based on the relationship between objective and subjective factors.

Ключові слова: суб'єктивне право, авторське право, суб'єктивне авторське право, умови здійснення авторських прав.

Постановка проблеми

Будь-яка особа, вступаючи в цивільні правовідносини, прагне до задоволення власних потреб через реалізацію своїх законних інтересів. Ця мета досягається шляхом набуття особою суб'єктивних цивільних прав та умов їх здійснення. При цьому одного лише закріплення суб'єктивного права за певною особою часто виявляється недостатнім – для того, щоб управлений суб'єкт отримав реальну можливість діяти відповідно до змісту свого права, потрібна низка додаткових об'єктивних і суб'єктивних чинників. Такі чинники, необхідні та достатні для практичної реалізації виду та міри дозволеної поведінки управненого суб'єкта, що становить зміст суб'єктивного цивільного права, і називають у юридичній літературі умовами здійснення суб'єктивного цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Елементи дослідження питання умов здійснення прав, у тому числі авторських, містяться у працях таких учених-цивілістів: В.А. Тархов, М.М. Агарков, С.Т. Максименко, С.М. Братусь, Д.В. Горбась, О.В. Дзе-

ра, В.І. Ємельянов, О.О. Єрошенко, Ю.О. Заїка, О.С. Іоффе, М.С. Карпов, О.В. Коновалов, С.М. Корнєєв, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецова, І.М. Кучеренко, Д.Д. Луспеник, В.В. Луць, Р.А. Майданик, О.А. Пушкін, З.В. Ромовська, В.О. Рясенцев, Н.О. Саніахметова, М.О. Стефанчук та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У цивілістичній доктрині проблеми умов здійснення авторських прав знаходять своє відображення, здебільшого, в контексті загальнотеоретичних підходів. Дослідницький інтерес автора, відображений у цій статті, лежить у площині недостатньо розроблених умов здійснення авторських прав, що ґрунтуються на взаємозв'язку об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Формулювання цілей статті

У цій частині дослідження варто розглянути питання право- та дієздатності суб'єктів авторських прав, співвідношення умов і гарантій їхнього здійснення, проблеми волевиявлення суб'єктів

правовідношення, у якому реалізується суб'єктивне авторське право.

Виклад основного матеріалу дослідження

Як було зазначено, питання про умови здійснення авторських прав є актуальним для нас тому, що на практиці факту наявності суб'єктивного права буває недостатньо для його практичної реалізації. Така ситуація виникає, зокрема, у разі визнання власника майна (майнових прав) недієздатним – право власності за ним зберігається, але можливість здійснювати його самостійно обмежується. Дещо подібна ситуація трапляється й у разі, якщо для надання правової охорони об'єктам права інтелектуальної власності необхідне проходження певної процедури й одержання правостановлюючих документів (наприклад, патенту), а чинним законодавством не встановлено порядок їхньої видачі. Зрештою, дещо буденний приклад – відсутність ефективних технічних засобів захисту авторських прав у мережі Інтернет, безумовно, не позбавляє автора його прав на твір, але й не дає можливості здійснювати свої правомочності в частині надання дозволу на використання та/або заборони неправомірного використання відповідних об'єктів.

Проблемами умов здійснення суб'єктивних цивільних прав у різний період займалися Ю.С. Гамбаров, М.М. Агарков, С.Н. Братусь, В.П. Грибанов, О.С. Іоффе, С.Т. Максименко, В.А. Тархов, О.А. Підпригора М.А. Дмитрик, Р.О. Стефанчук, М.О. Стефанчук, М.О. Потоцький та багато інших вітчизняних і зарубіжних учених. Разом із тим, цілісної концепції умов здійснення суб'єктивних авторських прав досі не існує. Дослідники по-різному підходять до визначення досліджуваного поняття, формулюють різні логічні критерії виокремлення умов здійснення цивільних прав (вважають такими умовами лише необхідні, достатні, або необхідні й достатні чинники), називають різні умови здійснення цивільних прав, проводять різні їх класифікації. Що ж стосується умов здійснення суб'єктивних авторських прав, то це питання в українській правовій науці залишається малодослідженим.

Розглядаючи питання умов здійснення суб'єктивних авторських прав, потрібно насамперед визначитися з розумінням цього поняття. На нашу думку, таке право – вид і міра дозволеної поведінки управленої особи щодо використання об'єктів авторського права, розпорядження ними та охорони їх від протиправних посягань.

Наразі в науковій літературі немає єдиної точки зору щодо змісту поняття «умови здійснення суб'єктивних цивільних прав» і його місця в концепції здійснення суб'єктивних цивільних прав. Окремі науковці, поділяючи умови здійснення суб'єктивного цивільного права на зовнішні (незалежні від суб'єкта права) та внутрішні (залежні від нього), на жаль, не до кінця розкривають їхній зміст [1, с. 248]. Серед останніх розробок у цій сфері варто звернути увагу на монографію М.О. Стефанчука «Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав». У ній автор зазначає, що «здійснення суб'єктивних цивільних прав можливе та повинне відбуватися за таких основних умов: особа повинна бути наділена необхідною правоздатністю щодо своїх цивільних прав; суб'єкт правовідносин має бути наділений необхідним обсягом дієздатності; поведінка щодо здійснення цивільних прав повинна відповідати принципам здійснення суб'єктивних цивільних прав» [2, с. 11]. Дослідник В.П. Грибанов вважав, що суб'єктивні цивільні права повинні здійснюватися відповідно до їхнього призначення, а основною умовою їхнього здійснення є наявність необхідного обсягу цивільної дієздатності [3, с. 10-11]. С.Т. Максименко поділяв умови здійснення суб'єктивних цивільних прав на об'єктивні та суб'єктивні. Під об'єктивними умовами він розумів гарантії як ті чинники, що формуються всім об'єктивним ходом розвитку суспільства, закладені в його економічному та політичному ладі, або надаються цим суспільством (державою) для забезпечення прав і обов'язків; під суб'єктивними – ті чинники (умови), що залежать від управлених осіб, без яких здійснення права взагалі неможливе або ж є неналежним чи навіть протиправним діянням. До числа

суб'єктивних факторів С.Т. Максименко відносив волевиявлення носіїв прав і обов'язків, а також добросовісність здійснення цивільних прав [4, с. 8].

Варто проаналізувати детальніше наведені вище точки зору.

1. Сумнівною в контексті питання про здійснення суб'єктивних авторських прав видається необхідність виокремлювати правоздатність як умову здійснення суб'єктивного цивільного права. У доктрині цивільного права було запропоновано дві концепції правоздатності: динамічна (М. Агарков) і статична (С.Н. Братусь, О.С. Іоффе та інші). На думку М. Агаркова, термін «право» у правовій науці вживається для позначення двох по суті різних понять. Прикладом першого варіанта використання цього терміну є право власності та йому подібні права, яким кореспондує обов'язок іншого суб'єкта вчинити яку-небудь дію або утриматися від її вчинення. Друге розуміння права в суб'єктивному змісті, за М. Агарковим, – це той випадок, коли суб'єктивному праву не протистоїть жодний обов'язок. «Термін «право» позначає тут, що закон, по-перше, не забороняє таку дію, по-друге, що він надає їй юридичне значення» [5, с. 284]. Таким чином, М. Агарков розмежовує право в суб'єктивному розумінні та особливі прояви правоздатності, що також називаються суб'єктивними правами – право укладати договори, заповіти тощо, але які відрізняються від суб'єктивного права в першому розумінні тим, що з ними не пов'язаний жодний обов'язок. Правоздатність при цьому мислиться не як статичний інститут із раз і назавжди визначеним змістом, навпаки, вона залежить від тих конкретних суб'єктивних прав, носієм яких є та або інша особа. Наявність права в цьому разі – передумова для можливостей реалізації правоздатності [6, с. 4].

Проти динамічного розуміння правоздатності і за традиційне розуміння суб'єктивного права виступили С.Н. Братусь і О.С. Іоффе. Запропонована С.Н. Братусем у роботі «Суб'єкти цивільного права» концепція статичної правоздатності строго розмежовувала власне правоздатність як

загальну здатність бути суб'єктом усіх тих прав, що визнані й допущені об'єктивним правом, суб'єктивне право, змістом якого виступали окремі прояви правоздатності, і нарешті здійснення права, тобто реалізацію на практиці тих можливостей, які становлять зміст суб'єктивного права [7, с. 11]. Саме таке розуміння правоздатності найкраще відповідає сучасним реаліям і домінує у правовій науці [8, с. 441].

Таким чином, правоздатність як здатність особи мати суб'єктивні цивільні права є необхідною умовою набуття цих прав, а не умовою їхнього здійснення. Визнаючи правоздатність умовою здійснення суб'єктивних цивільних прав, М.О. Стефанчук наводить як приклад той факт, що при укладенні договору про відчуження майна особа повинна бути його власником або ж мати право розпорядження [2, с. 34]. З цього твердження випливає, що автор недостатньо чітко розмежовує наявність правоздатності та наявність права. Правоздатною є й та особа, яка не має права власності чи права розпорядження майном, але може набути його в майбутньому на підставах, не заборонених законом, а у прикладі, який М.О. Стефанчук наводить на підтвердження своєї думки, ідеться не про наявність правоздатності, а про наявність конкретного права. Іншими словами, наявність загальної можливості мати право не означає наявності конкретного права і, відповідно, не може бути умовою його здійснення. Інший приклад, наведений М.О. Стефанчуком, – щодо обмеження правоздатності фізичної особи за вироком суду в разі встановлення заборони на зайняття підприємницькою діяльністю [2, с. 35] – лише посилює попереднє враження. Особа, не позбавлена такого права згідно з вироком суду, все одно не може реалізувати його безпосередньо, оскільки має лише необхідний обсяг правоздатності, але не відповідне суб'єктивне право. Суб'єктивне ж право на зайняття підприємницькою діяльністю виникає в разі реєстрації фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності. Окрім того, необхідно чітко розуміти сутність категорії цивільної правоздатності та її спів-

відношення з цивільною дієздатністю. Умовно кажучи, правоздатність стосується сфери можливого, тоді як дієздатність – сфери дійсного. Тому варто погодитися з В.П. Грибановим, який однією з умов здійснення суб'єктивного цивільного права визнавав саме наявність цивільної дієздатності, а не цивільної правоздатності [3, с. 10-11]. Що ж до позиції М.О. Стефанчука, то, як видно з проведеного аналізу, фактично вона полягає у визнанні умовою здійснення суб'єктивного цивільного права наявності цього права, з чим не можна не погодитися.

2. Суб'єкт авторських прав справді повинен бути наділений необхідним обсягом дієздатності – у цьому однастайною є переважна більшість науковців. Вчинення правочину щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності є підставою для визнання правочину недійсним відповідно до ч. 1 ст. 215 та ч. 2 ст. 203 Цивільного кодексу України. При цьому варто зазначити, що у юридичної особи право- та дієздатність виникають одночасно. Що ж до фізичної особи, то її авторська дієздатність не збігається із загальною цивільною дієздатністю. Загальна дієздатність – це здатність учасника правовідносин своїми безпосередніми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки [8, с. 442]. За цивільним законодавством, така здатність виникає в особи з досягненням нею вісімнадцятирічного віку.

Елементами дієздатності фізичних осіб є: здатність своїми діями набувати цивільні права та юридичні обов'язки (правонабувальна дієздатність); здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки (правоздійснювальна або правовиконавча дієздатність); здатність особи своїми діями розпоряджатися належними їй правами (праворозпорядча дієздатність); здатність нести відповідальність за протиправну поведінку (деліктоздатність) [9, с. 199]. Цей перелік потрібно було навести, щоб підкреслити невідповідність загальної цивільної дієздатності та здатності людини до творчої діяльності, яку слід називати авторською

або творчою дієздатністю. Здатність бути автором будь-якого результату інтелектуальної творчої діяльності не залежить від віку і, отже, від чіткого усвідомлення значення своїх творчих дій. Автором, творцем може бути неповнолітня фізична особа або позбавлена цивільної дієздатності в судовому порядку.

Неповнолітні фізичні особи, які створили об'єкти інтелектуальної власності, визнаються не лише авторами своїх творінь, у них виникає й право на ці результати інтелектуальної діяльності. Більше того, у таких осіб виникає комплекс авторських або патентних прав на будь-які результати інтелектуальної, творчої діяльності, починаючи від оформлення прав на ці результати. Вони також мають право укласти авторські та ліцензійні договори, одержувати належну їм винагороду за використання своїх творінь і розпоряджатися цією винагородою [9, с. 200]. Проте слід мати на увазі, що зазначені майнові права виникають лише в осіб віком від 14 до 18 років. Діти віком до 14 років мають лише право авторства. Майновими правами цих осіб розпоряджаються їхні законні представники. За ЦК України особи віком від 14 до 18 років мають право самостійно здійснювати права автора на твори науки, літератури та мистецтва, об'єкти промислової власності та інші результати творчої діяльності, що охороняються законом (ст. 31 ЦК України).

3. Здійснення суб'єктивних цивільних прав повинно відбуватися в певних правових межах, що встановлюються договором або актами цивільного законодавства (ч. 1 ст. 13 ЦК України). Відповідно до ч. 3 цієї статті зловживання правом у будь-яких формах не допускається. У разі недодержання особою вимог частин 1-5 ст. 13 Цивільного Кодексу, суд може зобов'язати її припинити зловживати своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом, зокрема відмовити в захисті цього цивільного права та інтересу (ч. 3 ст. 16 ЦК). Одним із найбільш надійних критеріїв для відмежування зловживання правом від правомірної поведінки є критерій соціального призначення права, зап-

ропонований С.Н. Братусем. На його думку, відхід у процесі здійснення права від його соціального призначення є відходом від закону з усіма наслідками, що з цього випливають [10, с. 82]. Тому, на нашу думку, здійснення права у встановлених законодавством межах та відповідно до його соціального призначення також є однією з умов здійснення авторських прав.

4. Позиція С.Т. Максименка, який відносить соціально-економічні та правові гарантії до умов здійснення суб'єктивних цивільних прав потребує певних уточнень. Справа в тому, що саме поняття «гарантії» є досить широким і не всі з них справді виступають необхідними умовами здійснення прав. З іншого боку, якщо розглядати як одну з цих гарантії законодавче закріплення відповідного суб'єктивному цивільному праву юридичного обов'язку, то його відсутність справді помітно ускладнює, а іноді й унеможливує здійснення суб'єктивного цивільного права, а тому може бути визнана однією з умов його здійснення.

5. Вільне волевиявлення управненого суб'єкта, про яке згадує С.Т. Максименко [4, с. 8], також є однією з умов здійснення суб'єктивних цивільних прав. У разі укладення автором твору правочину щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності чи будь-якого іншого правочину щодо твору під впливом обману чи насильства (за наявності так званих дефектів волевиявлення) такий правочин визнається судом недійсним, а сторона, що застосувала до контрагента обман або психічний чи фізичний тиск, зобов'язана відшкодувати останньому збитки в повній розмірі та моральну шкоду (ст. 230, 231 ЦК України). У разі укладення правочину під впливом помилки він може бути визнаний недійсним судом, а сторона, що помилилася в результаті її власного недбальства, зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки (ст. 229 ЦК України). Волевиявлення носіїв відповідних обов'язків, про яке також згадує С.Т. Максименко, рівною мірою необхідне для здійснення суб'єктивного цивільного права. В іншому разі право буде порушене

й управнений суб'єкт уже не зможе здійснити його, не звертаючись за захистом свого права до юрисдикційних органів. Правовідносини – це процес взаємодії двох чи декількох суб'єктів, і здійснення одним із них певного варіанта поведінки можливе лише за умови активної чи пасивної згоди інших учасників відносин.

6. Дотримання принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав, на якому наголошує М.О. Стефанчук [2, с. 11], може і не бути необхідною умовою для їх здійснення. Проте визнання дотримання цих принципів умовою здійснення суб'єктивних цивільних прав має важливе програмне значення, оскільки спрямовує управнених суб'єктів на розуміння правових меж своєї діяльності, запобігає свавіллю у формі зловживання правом. Загалом, самі принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав і питання щодо обґрунтованості віднесення їх до умов здійснення цих прав буде розглянуто нами дещо нижче.

На наш погляд, до названих умов здійснення суб'єктивного цивільного права доцільно додати ще дві об'єктивні умови здійснення суб'єктивного цивільного права: 1) відповідність конкретного способу здійснення суб'єктивного цивільного права природі цього права; 2) юридичне реальне чи потенційне існування об'єкта суб'єктивного права, що здійснюється.

Проілюструємо нашу позицію деякими прикладами. Так, перша об'єктивна умова здійснення суб'єктивного авторського права – правова природа права – проявляється в тому, що, наприклад, згідно з нормою ч. 2 ст. 14 Закону України «Про авторське право і суміжні права» особисті немайнові права автора не можуть бути передані (відчужені) іншим особам. Тобто, якщо певна правомочність, що становить зміст суб'єктивного авторського права, за своєю правовою природою характеризуватиметься як особиста немайнова, діятиме зазначена норма, і вчинити всупереч її вимогам носій цієї правомочності не зможе. Адже здійснення особистого немайнового авторського права (правомочності), наприклад, у спосіб передачі

(відчуження) його (її) іншій особі на підставі певного правочину вважатиметься незаконним з відповідними правовими наслідками. Друга об'єктивна умова здійснення суб'єктивного авторського права (юридичне реальне чи потенційне існування об'єкта суб'єктивного авторського права) достатньо зрозуміла, адже існування безоб'єктного суб'єктивного цивільного права є юридичним нонсенсом. Тому, наприклад, для здійснення автором належного йому права на опублікування твору, безумовно, потрібно, щоб цей твір юридично існував.

Висновки

Отже, під умовами здійснення суб'єктивних авторських прав потрібно розуміти систему об'єктивних і суб'єктивних чинників, необхідних і достатніх для практичної реалізації правомочностей, що становлять зміст суб'єктивного авторського права. До цієї системи потрібно відносити лише ті чинники, які здебільшого є необхідними та достатніми для здійснення авторських прав, не допускаючи її надмірного розширення, тенденції до якого спостерігають-

ся останнім часом у науковій літературі. Виходячи з таких міркувань, вважаємо за недоцільне визнавати однією з умов здійснення суб'єктивних авторських прав наявність цивільної правоздатності. Наявність правових гарантій здійснення авторських прав і відповідність поведінки управненого суб'єкта загальним принципам реалізації цивільних прав можуть бути визнані необхідними умовами здійснення таких прав із певними застереженнями. На нашу думку, до умов здійснення суб'єктивних авторських прав потрібно відносити:

- 1) наявність відповідного права;
- 2) необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- 3) волевиявлення управненого та зобов'язаного суб'єктів щодо здійснення авторського права;
- 4) наявність мінімального комплексу правових і соціальних гарантій;
- 5) відповідність способу здійснення права його призначенню;
- 6) відповідність діяльності суб'єкта щодо реалізації своїх авторських прав принципам здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Список використаних джерел

1. *Тархов В.А.* Гражданское право. Общая часть. Курс лекций / В.А. Тархов. – Чебоксары : Чув. кн. изд-во, 1997. – С. 248.
2. *Стефанчук М.О.* Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: монографія / М.О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
3. *Грибанов В.П.* Основные проблемы осуществления и защиты гражданских прав : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / В.П. Грибанов. – М., 1970.
4. *Максименко С.Т.* Осуществление гражданских прав и исполнение обязанностей : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / С.Т. Максименко. – Саратов, 1970. – 17 с.
5. *Агарков М.М.* Обязательство по советскому гражданскому праву / М.М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву. В 2-х томах. – Т. 1. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 490 с.
6. *Дмитрик Н.А.* Осуществление субъективных гражданских прав с использованием сети Интернет / Н.А. Дмитрик. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 200 с.
7. *Братусь С.Н.* Субъекты гражданского права / С.Н. Братусь. – М. : Гос. изд. юр. лит., 1950.
8. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник ; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
9. Право інтелектуальної власності: академ. курс. / О.А. Підпригора, О.Б. Бутнік-Сіверський, В.С. Дроб'язко та ін.; за ред.. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К. : Ін Юре, 2004. – 672 с.
10. *Братусь С.Н.* О пределах осуществления гражданских прав // Правоведение. – 1967. – № 3. – С. 79-86.